

Деякі теоретико-практичні питання класифікації цивільно-правових договорів

Автор статті звертає увагу на низку аспектів правового регулювання та визначення деяких теоретико-правових питань класифікації цивільно-правових договорів, підходів до формування критеріїв класифікації договорів, а також приділяє увагу проблемам застосування окремих елементів класифікації договорів.

The article analyzes a number of aspects of legal regulation and determination of individual theoretical and practical issues of classification of civil law contracts, designation of approaches to determination of contract classification criteria and explores the problems of application of individual elements of contract classification.

Ключові слова:

цивільно-правовий договір,
класифікація договорів,
попередній договір

С. Я. Вавженчук,
кандидат юридичних наук,
адвокат, доцент кафедри
цивільного та трудового права
юридичного факультету
Київського національного
економічного університету
ім. Вадима Гетьмана

У цивільному праві існує безліч досить різних договорів. Щоб виокремити потрібний договір із такої великої кількості, звичайно, є необхідним їх розмежування шляхом класифікації та поділу від загального до конкретного — на типи, види, підвиди. Використання класифікації договорів полегшує як науково-теоретичне розуміння місця договору у системі зобов'язальних правовідносин, так і практичне застосування договору зацікавленими учасниками цивільних правовідносин.

Класифікації цивільно-правових договорів, як одному із складних напрямів дослідження цивільного права, присвячено праці О. С. Іоффе, О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця та інших учених. Однак проблема щодо визначення підходів та критеріїв їхньої класифікації залишається невирішеною та досить дискусійною й наразі.

Метою цієї статті є визначення особливостей юридичної природи класифікації договорів, підходів до формування критеріїв класифікації, а також дотримком — дослідження проблеми застосування елементів класифікацій договорів у цивільно-правовому обороті.

Здавна існує усталений підхід — поділяти договори за двома основними способами. Перший спосіб полягає у дихотомічному поділі. Такий поділ договорів здійснюється за біполярним принципом із застосуванням відповідного критерію. Прикладом такого поділу можуть бути реальні та консенсуальні; відплатні та безвідплатні договори тощо. М. І. Брагінський зазначає, що найбільш значущою для класифікації цивільно-правових договорів є саме дихотомія, яка спирається на розмежування обов'язків між сторонами; наявність зустрічного задоволення вимоги; момент виникнення договору [1, 384]. Такі ж ознаки групування цивільно-правових договорів виокремлює і В. В. Луць [2, 55]. Другий спосіб полягає у тому, що створюються групи договорів на підставі індивідуалізованих ознак та умов. В разі застосування зазначеного способу поділу вибудовується досить широка система договорів, але без структурних зв'язків між ними. Такий спосіб поділу знаходить свій вияв у наукових підходах О. С. Іоффе [3, 81–86], М. Д.

Єгорова [4, 481-88], М. В. Гордона [5, 5-6].

Для побудови класифікації договорів загальноприйнятним є використання юридичних критеріїв — або використання багатоступеневої класифікації. Але, незалежно від обраного критерію, системоутворюючим чинником визнають кінцеву мету договору. Науковці, вказуючи на кінцеву мету договору, використовують власну термінологію. Так, М. В. Гордон, М. І. Брагінський вживають термін «наслідок, для якого укладено договір» [6, 399-403]. В. В. Луць тлумачить це як «основний правовий результат (мету) договору» [2, 55-63]. О. О. Красавчиков визначає «спрямованість цивільно-правових зобов'язань» [7, 42-43]. Ю. В. Романець виділяє «спрямованість зобов'язання у розумінні кінцевого економічного та юридичного результату» [8, 92].

Структуру ж Цивільного кодексу України (надалі – ЦК) засновано на простій однорядній класифікації договорів і побудовано таким чином, який не містить систематизації цивільно-правових договорів, а лише вказує на окремі їх види. Прикладами застосування такої класифікації ЦК України виступають, зокрема, ст. 626, де дається поняття односторонніх та двосторонніх, відплатних та безвідплатних договорів, ст. 636, яка виокремлює договори на користь третьої особи, а також ст. 633 – публічний договір та 634 – договір приєднання. Дві останні статті виокремлюють договори з так званним «обмеженням волі».

Розподіл між сторонами прав та обов'язків і є критерієм такого розмежування цивільно-правових договорів. Враховуючи зазначений критерій поділу, прийнято також виокремлювати, окрім одностороннього й двостороннього, ще й багатосторонній договір. Такий поділ пов'язаний першою чергою з нормами, які викладені у частинах 2, 3, 4 ст. 626 ЦК України. Зазначена стаття замінила собою ст. 177 ЦК УРСР 1963 р. Деякі автори, застосовуючи зазначений критерій та ознаку взаємності, поділяють договори на односторонні та взаємні. Такий поділ не включає двосторонніх та багатосторонніх договорів. Так, О. С. Іоффе зазначав, що взаємними є зобов'язання, кожний учасник яких є боржником та кредитором одночасно. Їм можуть бути протиставлені односторонні зобов'язання [9, 256]. Подібну позицію поділяє, скажімо, і М. Д. Єгоров, який вважає, що у взаємному договорі кожна із сторін набуває прав та одночасно несе обов'язки стосовно другої сторони [10, 485]. В теорії цивільного права певні автори стверджували необхідність виділення взаємності безпосередньо у складі двосторонніх договорів [11, 145]. Така позиція обґрунтовується

тим, що лише двостороннім договорам притаманне зустрічне та взаємне існування прав та обов'язків сторін договору. Своєю чергою, В. О. Тархов, не поділяючи зазначених поглядів, дійшов висновку про необхідність ототожнення понять взаємного та двостороннього договорів [12, 456].

Сутність одностороннього договору полягає в тому, що одна сторона наділяється виключно правом вимоги, а інша – виключно обов'язком. В разі укладення такого договору зустрічних вимог у сторін не виникає. До односторонніх відносять договір дарування, позики тощо.

У ЦК України міститься більше двосторонніх, ніж односторонніх договорів, адже переважна більшість договірних зобов'язальних правовідносин потребує врегулювання саме двосторонніми договорами – через специфіку цивільно-правового обороту. Двостороннім вважається договір, за яким його сторони наділені правами та обов'язками, тобто у кожній зі сторін є і право вимоги, і обов'язок одночасно.

Характер переміщення матеріального блага є критерієм, який покладено за основу такого поділу цивільно-правових договорів. Звертаючись до ч. 5 ст. 626 ЦК України, можна зробити висновок, що законодавець не визначив критерій розмежування договорів на відплатні та безвідплатні, а лише зупинився на презумпції відплатності договору, якщо інше не встановлено договором, законом або не впливає із суті самого договору. Таким чином, безвідплатність має бути передбачена у договорі, законі або однозначно впливати із суті такого договору.

Зазвичай відплатним вважається договір, за яким здійснення дій майнового характеру однієї сторони зумовлює здійснення зустрічного майнового задоволення іншою стороною. Безвідплатним є договір, за яким здійснення дій майнового характеру притаманне лише одній стороні, без здійснення зустрічного майнового задоволення з боку іншої сторони.

В оплатних договорах одна сторона приймає на себе обов'язок з виконання договору шляхом вчинення певних дій, маючи на меті отримати у власність грошові кошти або задоволення, яке ґрунтується на інших еквівалентно-оплатних засадах. Друга сторона має на меті отримання від контрагента зазначених результатів виконання договору. У відплатних договорах особиста мета двох сторін породжує кінцеву правову мету договору, яка буде полягати у переході права власності на результати, які виникли внаслідок дії однієї сторони (майно, роботи) в обмін на перехід права власності на майно (грошові кошти).

У безвідплатних договорах правова мета полягає у переході права власності на безвідплатній основі. Якщо виявлення економічної мети у відплатних договорах є очевидним, то її виявлення в безвідплатних договорах ускладнено тим, що вона у певних випадках збігається із психологічним мотивом, який є не юридичною та не економічною категорією.

Критерієм поділу цивільно-правових договорів на основні та попередні є правова мета договору. Кінцева юридична та економічна мета сторін досягається тільки після того, як вони укладуть основний договір. Зокрема, багато хто із вчених вважають, що хоча кінцева мета, заради якої сторони укладають договір взагалі, досягається тільки із укладенням та подальшим виконанням основного договору, з юридично-технічного погляду, розмежування між договорами основним та попереднім відсутнє [13, 395].

ЦК України прямо не визначає поняття основного договору. Усталеним є підхід визначати основний договір як договір, що породжує права та обов'язки у сторін стосовно переміщення майна, матеріальних благ, надання послуг та виконання робіт.

За попереднім договором, сторони беруть на себе зобов'язання укласти основний договір протягом певного строку або терміну у майбутньому. До того ж основний договір має бути укладений на умовах, які визначені у попередньому договорі. Правове регулювання попереднього договору викладено у ст. 635 ЦК України [14]. Враховуючи ч. 2. ст. 636 ЦК України, не тільки попереднім договором, а і законом може бути обмежений строк або термін, в який має бути укладений основний договір на основі попереднього договору.

Якщо попередній договір не містить чіткого предмету основного договору, то такий попередній договір є марним — як мінімум, з погляду можливості виконання судового рішення у разі виникнення судового спору за попереднім договором. Здатність позовного захисту у цьому випадку буде залежати від ступеня викладення змісту основного договору у попередньому договорі. Тобто, чим більш чітким буде предмет попереднього договору, тим кориснішим буде правовий ефект основного договору — через ступінь та здатність його виконання сторонами.

Істотні умови основного договору мають бути встановлені у попередньому договорі. Якщо сторони не визначили у такий спосіб істотних умов основного договору, вони погоджують їх у спосіб,

визначений сторонами у попередньому договорі, за умови, що інший порядок не встановлений актами законодавства.

Форма попереднього договору завжди має відповідати формі основного договору. Це правило містить виняток, зокрема, коли сторонами не встановлено форми основного договору, попередній договір сторони зобов'язані укласти виключно у письмовій формі — на підставі вимоги п. 4 ч. 1 ст. 635 ЦК України [14]. Таким чином, форма попереднього договору є похідним елементом від форми основного договору. Якщо сторони не дотрималися вимоги щодо форми попереднього договору, то такий договір є нікчемним.

Якщо сторони уклали попередній договір з дотриманням вимог, встановлених законом, а в подальшому одна сторона не виявила наміру укласти на умовах попереднього договору основний договір, то в разі звернення до суду особи, право якої порушено за попереднім договором, буде ухвалено рішення, яке замінить собою основний договір та буде вважатися юридичним фактом, що породжує договірне зобов'язання на умовах попереднього договору.

Законодавець чітко розмежує договір про наміри та попередній договір у ч. 4 ст. 635 ЦК України. Юридичні наслідки, які породжує договір про наміри, не збігаються з юридичними наслідками, які породжує попередній договір. Якщо у договорі про наміри відсутнє волевиявлення сторін стосовно надання йому сили попереднього договору, такий договір за своєю юридичною природою не вважається попереднім договором. Протокол про наміри, у більшості випадків, ототожнюють із договором про наміри — завдяки однаковій юридичній природі таких правовідносин. Відповідне ототожнення понять договору про наміри та протоколу про наміри містить і ч. 4 ст. 635 ЦК України. У цьому випадку має значення не назва документа, а зміст зобов'язальних правовідносин, які випливають із зазначеного документа, що підтверджується змістом ч. 4 ст. 635 ЦК України.

Отже, в цій статті були визначені особливості визначення юридичної природи класифікації договорів, підходи до формування критеріїв їхньої класифікації, досліджено проблеми застосування елементів класифікацій договорів у цивільно-правовому обороті. Водночас, безумовно, проблеми вдосконалення правового регулювання щодо визначення особливостей окремих критеріїв класифікації договорів ще потребують свого подальшого дослідження.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Книга первая: Общие положения: Изд.3-е, стереотипное. – М.: «Статут», 2001. – С.384.
2. Луць В. В. Контракты у підприємницькій діяльності: Навч. посіб. – 2-е вид., перероб. і доп.. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С.55.
3. Иоффе О. С. Избранные труды: в 4 т. – Т. III. Обязательственное право. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. – С. 81 – 86.
4. Гражданское право / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – СПб., 1996. – С. 481-488.
5. Гордон М. В. Радянське цивільне право. – Харків, 1960. – Ч. 2. – С. 5-6.
6. Гордон М. В. Система договоров в советском гражданском праве // Ученые записки ХЮИ. – Вып. 5. – Харьков, 1954. – С. 65-87; Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Книга первая: общие положения. – М.: Статут, 2001. – С. 399-403.
7. Луць В. В. Контракты у підприємницькій діяльності: навч. посіб. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 55-63.
8. Красавчиков О. А. Система отдельных видов обязательств // Советская юстиция. – 1960. – № 5. – С. 42-43.
9. Романец Ю. В. Система договоров в гражданском праве России. – М.: Юристъ, 2001. – С. 92.
10. Комментарий к ГК РСФСР / Под ред. Е. А. Флейшиц и О. С. Иоффе. – М. – С. 265.
11. Гражданское право. Учебник. – Часть I. – Издание второе, переработанное и дополненное / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М.: «ТЕИС», 1996. – С. 485.
12. Советское гражданское право: Учебник / Под ред. Я. А. Куника и В. А. Язева. – М.: Юрид. лит., 1978. – С. 145.
13. Советское гражданское право / Под ред. Ю. Х. Калмыкова и В. А. Тархова. – М., 1985. – С. 456.
14. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Книга первая: Общие положения: Изд.3-е, стереотипное. – М.: «Статут», 2001. – С. 395.
15. Цивільний кодекс України // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.

ПОДІЇ

Реформа юридичної освіти – знову в центрі уваги

23 жовтня у Києві відбулася науково-практична конференція з питань реформи юридичної освіти в Україні під егідою Американської асоціації юристів/Ініціатива з верховенства права. В ході конференції було представлено Концепцію реформування вищої юридичної освіти в Україні. Заступник Міністра освіти і науки Тарас Фініков та заступник Міністра юстиції України Володимир Богатир охарактеризували основні положення Концепції та висловили переконання в тому, що в царині юридичної освіти настав час невідкладних змін.

В обговоренні Концепції взяли участь Спіді Райс – доктор наук, професор права, міжнародний експерт з питань правової реформи (Інститут транснаціонального права при Школі права Університету ім. Вашингтона, штат Вірджинія, США), Ян Вінтер – професор права Європейського Союзу (Вільний університет, Амстердам, Нідерланди), Шеллі Вік – директор програм в Україні (Американська асоціація юристів/Ініціатива з верховенства права), Джаніна Ярузельські – директор місії Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) в Україні, Віктор Шишкін – Суддя Конституційного Суду України, Олександр Ярмиш – Голова департаменту Ради національної безпеки і оборони, представники юридичних навчальних закладів, громадських організацій.